

بررسی وضعیت سیاست‌های ایران در حوزه محیط زیست دریایی مبنی بر سه معیار کارآمدی، انسجام و جامعیت

فرشید اکبرزاده^۱، محمدعلی حاجی‌ده‌آبادی^{۲*}، محمدابراهیم شمس‌ناتری^۳، سید محمود میرخلیلی^۳

۱. دانشجوی دکترای حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم

۲. دانشیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه قم

۳. دانشیار دانشکده حقوق پردیس فارابی دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت ۱۳۹۹/۰۱/۱۵؛ تاریخ تصویب ۱۳۹۹/۰۶/۰۴)

چکیده

دیر زمانی است که انسان برای تداوم یا بهینه‌سازی زندگانی خویش، به بهره‌گیری از دریاها روی آورده و از روزگاران کهن تا کنون از مواهب دریاها برخوردار شده است. محیط زیست دریایی به دلیل کارکرد اکوهیدرولوژیکی و همچنین، از نظر تأمین بخش فراوانی از غذای جمعیت جهان و نیز تسهیل و تعمیق روابط بازرگانی جایگاه منحصر به فردی دارد. در تحقیق حاضر، معیارهای سنجش سیاست جنایی بررسی شده‌اند. این معیارها عبارت‌اند از: کارآمدی، انسجام و جامعیت. نتایج بررسی معیارها نشان می‌دهد به دلیل پراکندگی قوانین و یکپارچه نبودن قانون خاص لازم‌الاجرا، برای برخورد با جرایم در این حوزه، سیاست کیفری ایران به‌رغم صرف هزینه و به‌کارگیری نیروی انسانی فراوان در مسیر مقابله با جرایم علیه محیط زیست دریایی، کارآمدی مورد انتظار را نداشته باشد. سیاست جنایی ایران در ابعاد تقنینی، قضایی، اجرایی و مشارکتی نیز انسجام و هم‌راستایی لازم را ندارد. سیاست جنایی ایران در خصوص جرم‌انگاری، وضعیت تقریباً مطلوبی دارد، اما در حوزه پاسخ‌دهی، قابل دفاع عمل نمی‌کند. تقریباً از ابتدا تا انتهای قوانین در انحصار مجازات‌های سنتی و به‌طور مشخص، حبس و جزای نقدی است. سیاست جنایی در ایستگاه پاسخ‌های کیفری سنتی متوقف شده است و طرحی نو برای به‌کارگیری سایر پاسخ‌های کیفری یا حقوقی غیرکیفری یا غیرحقوقی در حیطه اکولوژی و هیدرولوژی مصوب نکرده است، در نتیجه سیاست جنایی ایران در این خصوص جامعیت ندارد.

کلیدواژگان: انسجام، کارآمدی، جامعیت، حقوق محیط زیست، محیط زیست دریایی.

مقدمه

قسمت بیشتر کره زمین پوشیده از آب است. از درخور توجه‌ترین تحولات در زمینه حقوق بین‌الملل در نیمه دوم قرن بیستم، نگرانی روزافزون در مورد وضعیت دریایی بود [۱]. بشر از دیرباز از محیط زیست دریایی برای کشتیرانی، ماهیگیری، امور نظامی و... استفاده می‌کرده است، ولی با توسعه تکنولوژی، به وجود منابع معدنی، نفت، گاز و... پی برد که اهمیت دریا در زندگی بشر را چند برابر کرد [۲]. هم‌اکنون رشد روزافزون جمعیت، افزایش شهرنشینی، صنعتی شدن و رونق صنعت توربسم مهم‌ترین عوامل در افزایش فشار بر مناطق ساحلی و دریایی هستند [۳]. در کنار کمیت آب که در کشور اهمیت دارد، نظارت بر کیفیت آب از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است [۴]. در سال‌های اخیر از یک سو کاهش بارندگی، تغییر اقلیم، افزایش دما، تغییر الگوی بارش، افزایش جمعیت، مصرف بی‌رویه آب و از سوی دیگر، صنعتی شدن جوامع، گسترش صنایع، پیشرفت و فناوری، توسعه حمل‌ونقل به منظور تأمین نیازهای بشری و دسترسی به رفاه، به مداخله بشر در محیط طبیعی، سرازیر شدن فاضلاب‌های صنعتی و کشاورزی و آلاینده‌های نفتی به آب منجر شده [۵] و [۶] که همه آنها موجب آلودگی آب‌ها شده است، به گونه‌ای که امروزه بسیاری از کشورها با بحران کمبود آب مواجه‌اند. محیط زیست دریایی همانند سایر منابع حیاتی به منظور تأمین مصالح و نظم اجتماعی، نیازمند قاعده‌مندی و وضع مقررات است. از این‌رو، دولت‌ها برای حفاظت از آب، قوانین به‌خصوص ایجاد ضمانت اجراهای کیفری و مدنی درباره منابع یا تأسیسات آبی وضع کرده‌اند [۷]. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با عمومی محسوب کردن منابع آبی در اصل ۴۴ و لزوم حفاظت از محیط زیست در اصل ۵۰ به منظور پاسداری و اجرای این اصول گام برداشته است.

در مطالعه حاضر معیارهایی که سیاست جنایی را می‌سنجند، بررسی می‌شوند. این معیارها عبارت‌اند از: کارآمدی، انسجام و جامعیت. بر اساس معیارهای یادشده، میزان کارآمدی قوانین کیفری به منظور اجرای اهداف حقوق کیفری تبیین می‌شود.

پیشینه تحقیق

لطفی و همکاران (۱۳۸۹) آسیب‌های واردشده به خلیج فارس را بررسی کردند. طبق تعریف کنوانسیون کویت،

آلودگی دریایی عبارت است از: وارد کردن مواد و انرژی به طور مستقیم یا غیر مستقیم به محیط زیست دریایی که به آثار مخربی مانند زیان به منابع زنده، ضرر به سلامت انسان، ایجاد مانع برای فعالیت‌های بشر از جمله ماهیگیری و صدمه به کیفیت آب از لحاظ استفاده از دریا و کاهش آسایش انسان می‌انجامد یا موجب به وجود آمدن چنین آثاری می‌شود. نتایج تحقیق حاضر نشان داد عبور و مرور انواع شناورها و تخلیه مواد آلاینده آنها به خلیج فارس، تخلیه مواد شیمیایی خطرناک و... از عمده‌ترین عوامل آلودگی محیط زیست دریایی خلیج فارس به شمار می‌آیند که توانسته‌اند در اندک زمانی اکوسیستم بی‌نظیر آن را تا ۴۷ برابر حد طبیعی آلودگی، آلوده کنند و به این ترتیب، آبریزان و موجودات آن را با خطر نابودی مواجه سازند [۸].

در تحقیقی اکبریور و اکبریور (۱۳۹۱) به بررسی موردی دریای مکران و جرایم محیط زیستی مانند آلودگی‌های نفتی پرداختند. در پژوهش یادشده به ضرورت همکاری و اتخاذ تدابیر هماهنگ برای حفظ محیط زیست دریای مکران از طرف کشورهای حاشیه این دریا با مساعدت جامعه جهانی تأکید شده است [۹].

خداداد (۱۳۹۲) قوانین بین‌المللی در زمینه جلوگیری از آلودگی محیط زیست دریایی را بررسی کرد. یکی از راه‌های پیشگیرانه برای جلوگیری از آلودگی دریاها، تصویب کنوانسیون‌های بین‌المللی در این زمینه است. در این میان، کنوانسیون حقوق دریاها بیش از هر سند بین‌المللی دیگری به این مقوله توجه داشته و در این حوزه با توجه به منابع آلاینده دریایی به تصویب مقررات لازم پرداخته است. در کنار این کنوانسیون، چندین کنوانسیون بین‌المللی دیگر هم مقرراتی در این زمینه به تصویب رسانده‌اند که از جمله آنها می‌توان کنوانسیون ۱۹۷۲ لندن، اعلامیه و مقررات محیط زیست دریایی ۲۰۰۳ استکهلم و کنوانسیون ۲۰۰۴ کنترل و مدیریت آب توازن و رسوبات کشتی‌ها را نام برد. علاوه بر این، سازمان بین‌المللی دریایی IMO نیز به حسن اجرای این مقررات در جامعه بین‌المللی نظارت دارد [۱۰].

در تحقیقی دیگر جادری و همکاران (۱۳۹۴) شناسایی و اولویت‌بندی تدابیر پیشگیرانه وضعی برای مقابله با جرایم دریایی را بررسی کردند. تحقیق یادشده مشمول سه مرحله بوده است. در مرحله نخست مفهوم دزدی دریایی

یادشده نشان داد این دریاچه کارکرد زیادی در اقتصاد دولت‌های ساحلی دارد، چرا که از نظر ذخایر نفتی و غیر نفتی منبعی غنی به شمار می‌آید. متأسفانه به علت بهره‌برداری بی‌رویه و غیر اصولی از منابع این دریا، آلودگی‌های نفتی و صنعتی، حفاری‌های گسترده نفت و گاز در بستر و زیر بستر دریا، عبور و مرور نفت‌کش‌ها و کشتی‌ها، صید بی‌رویه ماهیان خاویاری و تخلیه مواد سمی به دریا صدمات زیست‌محیطی جبران‌ناپذیری به آن وارد شده است [۱۳].

مواد و روش‌ها

در تحقیق حاضر با استفاده از کتاب‌های مرجع درباره سیاست جنایی و نیز متون تفتینی، رویکرد سیاست‌های کشور در برابر حفاظت و بررسی جرایم محیط زیست دریایی بررسی می‌شود. این بررسی‌ها در بستر راه‌های پیشگیرانه از جرایم و سه معیار کارآمدی، انسجام و جامعیت صورت می‌گیرد. در ادامه، مفاهیم لازم، سپس راه‌های پیشگیرانه و سه معیار یادشده توصیف خواهند شد.

مفهوم حق بر محیط زیست

حق بر محیط زیست از مهم‌ترین مفاهیم به‌کاررفته در حقوق بین‌الملل است [۱۴]. مفهومی جامع از حق بر محیط زیست را می‌توان این‌گونه ارائه کرد: حق مسلم بشری و غیر قابل اعراض که به موجب آن، هر فرد و کلیه انسان‌ها به گونه جمعی استحقاق سهمین شدن و برخوردار شدن از محیط زیست سالم را هم‌زمان با مسئولیت جمعی حفظ سلامت انسان (اعم از حاضر و آینده) و توسعه همه‌جانبه (اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی) دارند [۱۵]. در حال حاضر، در متون و اسناد بین‌المللی، تعریفی از حق بر محیط زیست ارائه نشده است، اما در مواد ۱۴ و ۱۵ پیش‌طرح سومین میثاق بین‌المللی حقوق همبستگی در بیان حق بر محیط زیست آمده است: «کلیه انسان‌ها به صورت گروهی حق دارند از محیط زیست سالم و متعادل از نظر زیست‌محیطی و مساعد برای توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حقوقی برخوردار شوند.» دولت‌های عضو متعهد می‌شوند که شرایط طبیعی حیات را دچار تغییرات نامساعدی نکنند که به سلامت انسان و بهزیستی جمعی صدمه وارد کنند. صدمه‌ای که برای توسعه جمع ضروری باشد و راهی برای دوری از آن وجود نداشته باشد، قابل قبول محسوب می‌شود.» موضوع

بررسی و تشریح شد. در مرحله دوم، مطالعه موردی بر تدابیر پیشگیرانه وضعی برای مقابله با دزدی دریایی خلیج عدن انجام شد و درنهایت، در مرحله سوم، بر اساس شاخص‌های میزان تأثیر این تدابیر در مبارزه و کاهش دزدی دریایی و قابلیت اجرا، هزینه و زمان مورد نیاز برای اجرای این تدابیر با استفاده از روش تصمیم‌گیری چندمعیاره تاپسیس و فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی اولویت‌بندی شد [۱۱].

یوسفی و صادقی (۱۳۹۴) در پژوهشی حقوق کیفری ایران و اصول کلی جرم‌شناسی در زمینه محیط زیست را بررسی کردند. در اصول پیشگیری از جرایم محیط زیستی به دو روش پیشگیری کیفری و غیر کیفری عمل می‌شود که در این زمینه به نظر می‌رسد با توجه به شرایط موجود، هر یک از این روش‌ها برای پیشگیری از جرایم محیط زیستی می‌تواند مفید واقع شود، اما در نهایت پیشگیری غیر کیفری با سیاست‌های مشارکت مردمی و فرهنگ‌سازی در بین آحاد مردم، کارکرد بیشتری دارد [۱۲].

در تحقیقی دیگر، بهره‌مند و رستمی (۱۳۹۵) ضمن تبیین مبانی کیفری آب، قوانین مختلف و جرایم این حوزه را بررسی کردند. در مطالعه یادشده کارآمدی بازدارندگی از ارتکاب جرایم محیط زیست دریایی بررسی شد. نتایج پژوهش آنها نشان داد پراکندگی و عدم انسجام در سیاست‌های تقنینی در برابر آب و منابع آبی قابل استنباط است [۷].

همچنین، نیکخواه و همکاران (۱۳۹۶) طی پژوهشی حقوق محیط زیست پهنه‌های آبی را بررسی کردند. تحقیق یادشده به صورت مطالعه موردی بر دریاچه ارومیه انجام شد. پژوهشگران یادشده مفهوم حق بر محیط زیست و مفهوم قاعده بدون ضرر را بررسی کردند و کوشیدند با بررسی ارتباط این دو مفهوم، جایگاه استدلالی قاعده بدون ضرر در اثبات حقوق زیست‌محیطی دریاچه ارومیه را روشن کنند و از این راه، به ارائه راهکارهایی به‌منظور حفاظت از دریاچه و تأمین حقوق زیست‌محیطی پیرامون آن دست یابند.

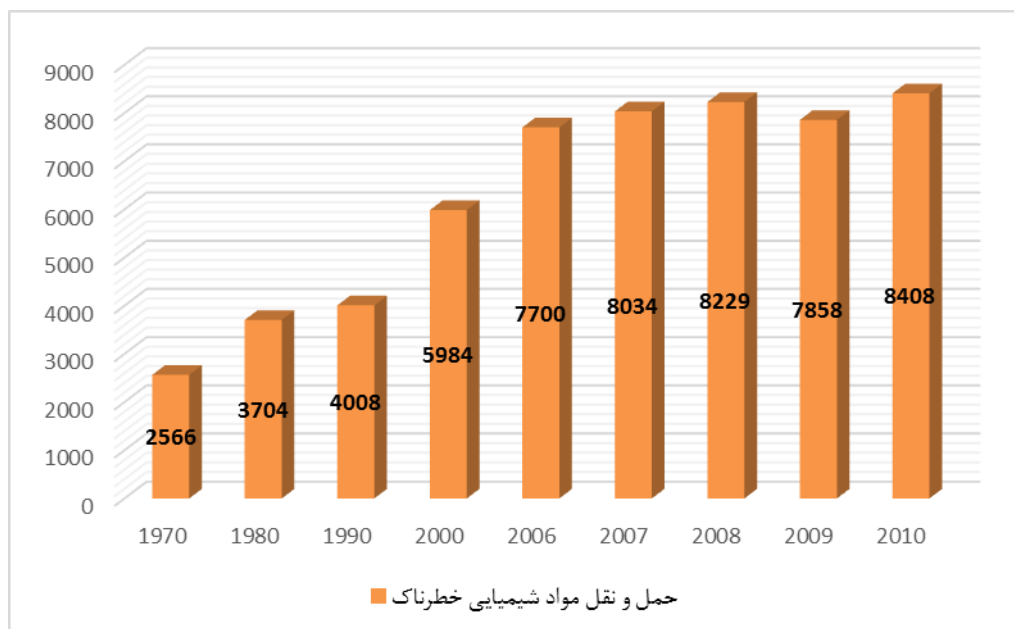
عزیزی (۱۳۹۷) نظام حقوقی حفاظت از محیط زیست دریای خزر را از منظر آلودگی بررسی کرده است. در مطالعه یادشده به وضعیت دریاچه خزر با توجه به کنوانسیون حقوق دریاها، سیر تحولات مذاکرات درباره آلودگی دریای خزر و... پرداخته شده است. نتایج پژوهش

نخست جامعه حتی ساحل‌نشینان خودنمایی نمی‌کند. این در حالی است که در مقابل دیدگان آنها محیط زیست دریایی آماج انواع اقدامات مخرب یا آلاینده واقع می‌شود، ولی کمترین واکنش اعتراضی از خود بروز نمی‌دهند. عدم واکنش جوامع با میزان آگاهی آنها از نقش و کارکرد محیط زیست دریایی و حقوق محیط زیست و درنهایت، رفتار محیط زیستی آنان ارتباط قوی دارد. چارچوب‌های نظری متعددی برای تبیین شکاف بین برخورداری از دانش زیست‌محیطی و آگاهی زیست‌محیطی و نمایش رفتار حمایت‌گرانه از محیط زیست تدوین شده است [۱۷]. برخی از انواع لطمه‌های واردشده به محیط زیست دریایی عبارت‌اند از: آلودگی نفتی، آلودگی ناشی از حمل‌ونقل مواد شیمیایی، تخریب و از بین بردن بستر دریا از طریق ساخت جزایر مصنوعی، صید غیرمجاز و یا بیش از حد آبریان. با افزایش آگاهی عمومی از حقوق محیط زیست و همچنین سیاست‌های کشور در مقابله با جرایم مربوط به آسیب محیط زیست دریایی، می‌توان نقش بهتری در حفظ این منابع طبیعی ایفا کرد. برای نمونه، شکل ۱ رشد تناژ محموله‌های دریایی جهان را طی ۴ دهه (از ۱۹۷۰ تا ۲۰۰۰) و سال‌های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۰ را نشان می‌دهد [۲].

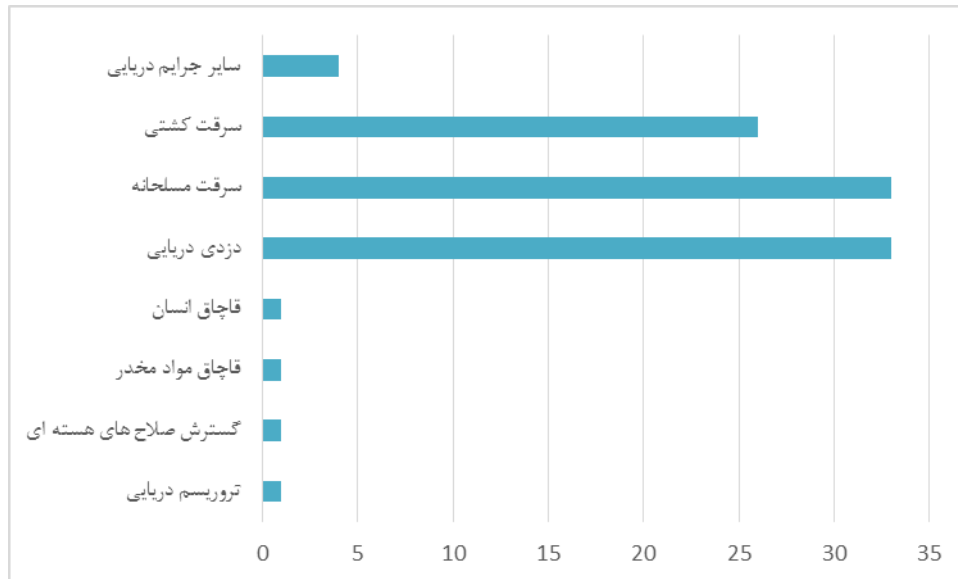
حفاظت محیط زیست به طور خاص در اصل ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران آورده شده است. مطابق با این اصل، در جمهوری اسلامی ایران حفاظت از محیط زیست، که نسل امروز و نسل‌های بعدی باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌شود. از این‌رو، فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب جبران‌ناپذیر آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است.

تخریب و جرایم محیط زیست دریایی

محیط زیست دریایی از جهات متعدد اهمیت، حساسیت و نیز سودآوری دارد. محیط زیست دریایی نه تنها برای کشورهای برخوردار از آن یک موهبت بی‌بدیل محسوب می‌شود، بلکه با دگرگونی‌ها و تحولات عمیق روابط و مناسبات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی در کنار پیشرفت‌های شگفت‌انگیز تکنولوژی و وسایل ارتباط جمعی به موضوعی جهانی تبدیل شده است و از آن به عنوان میراث مشترک جهانی یاد می‌شود [۱۶]. دریا محیط زیستی است که تأثیر مستقیم یا غیر مستقیم در چرخه زندگی و تداوم حیات دارد. به رغم این واقعیت، مسائل مربوط به محیط زیست دریایی هیچ‌گاه به عنوان مسئله دارای اولویت

شکل ۱. رشد روزافزون حمل‌ونقل دریایی مواد شیمیایی خطرناک [۲]

شکل ۲. فعالیت‌های جنایتکارانه دریایی از ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۶ (درصد) [۱۹]

«عدم واکنش» نیز خود نوعی سیاست جنایی است. اصطلاح «سیاست جنایی» با قدمتی حدود یک قرن و رویکردی کلان به پدیده مجرمانه، زیربنای پاسخ‌های گوناگون در برابر جرم است [۲۰]. مفهوم سیاست جنایی گسترده است، زیرا پاسخ‌هایی که بر ضد پدیده مجرمانه اعمال می‌شوند، ماهیت «کیفری» محض ندارند یعنی فقط از حقوق جزایی و نظام کیفری ناشی نمی‌شوند، ضمن اینکه علاوه بر پاسخ‌هایی که دولت، یعنی نهادهای مختلف رسمی (دادگستری، وزارتخانه‌های مختلف...) با رعایت تشریفات و آیین‌های خاص، علیه پدیده مجرمانه اعمال می‌کند، پاسخ‌های نشئت گرفته از جامعه مدنی و نهادهای مختلف مردمی نیز وجود دارد که به صورت غیر رسمی و با روش‌های مختلف در مدیریت پدیده مجرمانه و پاسخ به آن سهیم می‌شوند [۲۱].

از نظر متخصصان جرم‌شناسی مجازات یک مسکن است نه درمان و بهترین درمان، پیشگیری است. پیشگیری عبارت است از: مجموع وسایل و ابزاری که دولت برای مهار بهتر بزهکاری از دو طریق حذف یا محدود کردن عوامل جرم‌زا و نیز اعمال مدیریت مناسب نسبت به عوامل محیطی، فیزیکی و اجتماعی که به نوبه خود فرصت‌های مناسبی را برای ارتکاب جرم ایجاد می‌کنند [۲۲]. در جرایم محیط زیستی با تکیه بر موازین کلی و اصولی و هم‌زمان شدن آن با زندگی انسان‌ها، چگونگی برخورد آنها نیز با رویه‌های معمول متفاوت است، بر همین اساس پیشگیری از جرم محیط

طبق نمودار شکل ۱ آمارهای جهانی رشد روزافزون حمل‌ونقل مواد شیمیایی را به منزله محموله‌های دریایی خطرناک نشان می‌دهد. حمل‌ونقل دریایی در ۴ دهه اخیر رشدی ۳۲۷ درصدی داشته است [۲].

هم‌اکنون جرایم محیط زیست دریایی به یک معضل جهانی تبدیل شده است. در ادامه، به برخی جرایم که در بستر دریا رخ می‌دهند، پرداخته خواهد شد. برخی از این جرایم عبارت‌اند از: تروریسم دریایی و گسترش سلاح‌های هسته‌ای و سلاح‌های کشتار جمعی (WMD¹)، قاچاق مواد مخدر، قاچاق مهاجران و انسان‌ها از راه دریا و دزدی دریایی و سرقت مسلحانه در دریا [۱۸]. شکل ۲ فعالیت‌های جنایتکارانه دریایی ثبت‌شده در جهان را طی دوره ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۶ نشان می‌دهد [۱۹].

همان‌طور که شکل ۲ نشان می‌دهد، دزدی دریایی و سرقت مسلحانه از خطرهای اصلی امنیت دریایی به حساب می‌آیند [۱۹].

سیاست جنایی در جرایم محیط زیست دریایی

هر جامعه برای حفظ بقای خود ناچار باید با متخلفان برخورد کرده و آنها را مجازات کند. اگر سیاست جنایی را به منزله تدابیر مواجهه با جرم تلقی کنیم، هیچ حکومتی طی تاریخ بدون سیاست جنایی نبوده است، زیرا به هر حال در مقابل جرم، واکنش خاصی داشته است. حتی

1. Weapons of Mass Destruction

زیستی با توجه به عوامل مؤثر بر تخریب آن بر دو عنوان پیشگیری کیفری و غیر کیفری استوار است که هر یک در جایگاه خود می‌تواند نقش مؤثری ایفا کند.

معرفی معیارهای انسجام، کارآمدی و جامعیت

پاسخ‌های جامعه به جرایم در هیئت سیاست-جنایی که اعم از پیشگیرانه، کیفری، اصلاحی و درمانی هستند، باید با یکدیگر همخوانی و همبستگی داشته و تقویت‌کننده همدیگر باشند. این همان امری است که از آن به «انسجام» سیاست جنایی تعبیر می‌شود. بدون شک در هر کار گروهی، وجود انسجام یکی از ضروریات و رموز موفقیت است و بدیهی است از هم‌گسیختگی و دور شدن از عملکرد یکپارچه و متوازن و هم‌راستا سبب می‌شود که هدف نیز دور از دسترس قرار گیرد و حتی با صرف هزینه و به‌کارگیری نیروی انسانی زیاد، پیشرفت و موفقیت حاصل نشود. به هر حال، باید تمامی پاسخ‌های تعبیه‌شده در قالب سیاست جنایی کاملاً هم‌راستا، مکمل و مقوم یکدیگر باشند تا بتوان ادعا کرد که سیاست جنایی انسجام کافی دارد. انسجام لازم نیز باید هم درون‌سازمانی و هم میان‌سازمانی محقق شود. به این معنا که با توجه به اصل تفکیک قوا و تقسیم قوای حاکم به مقننه، مجریه و قضاییه، برای انسجام در پی‌ریزی راهبردهای سیاست جنایی در حوزه محیط زیست دریایی، باید درون هر یک از قوای حاکم شکل گیرد و استحکام و استمرار یابد [۲۳].

ادعای کارآمدی یا ناکارآمدی سیاست جنایی ایران در برابر جرایم علیه محیط زیست دریایی زمانی می‌تواند مقبول یا مردود شمرده شود که شواهد این مدعا به‌دقت بررسی شود. شواهد و ادله مثبت این امر نیز شرایط، اوضاع و احوال و فضای حاکم بر عرصه تقنینی، اجرایی و قضایی نظام حقوقی کشور و برآیند سیاست‌گذاری‌ها و تصمیم‌ها در حوزه‌های یادشده است. سیاست زیست‌محیطی به عنوان بخشی از سیاست عمومی دولت را می‌توان تصمیم‌های رسمی یا اعلام‌شده توسط سازمان‌های دولتی به شمار آورد که به وسیله مرجع عالی سیاست‌گذاری تدوین و عموماً در قالب قوانین لازم‌الاجرا کرد پیدا کرده و در نهایت، از سوی دستگاه‌های دولتی و یا سازمان‌های بخش خصوصی اجرا می‌شوند و در پی آن، توسط مراجع نظارتی رصد شده و ارزیابی می‌شوند [۲۴].

ادعای مطلوبیت و اثربخش بودن سیاست جنایی زمانی پذیرفتنی است که علاوه بر کارآمدی و انسجام، جامعیت نیز داشته باشد. برخی حقوق دانان، عدم جامعیت قانون را به عنوان یکی از معایب حقوق مدون برشمرده‌اند. سیاست جنایی در صورتی می‌تواند در مبارزه با بزهکاری به موفقیت دست یابد که از یک طرف، تمامی رفتارهای منحرفانه و مجرمانه و از طرف دیگر، کلیه راهکارهای مقابله با آنها را بشناسد و هوشمندانه دنبال کند. در واقع، توجه به همه پاسخ‌های ممکن در زمینه برخورد با پدیده مجرمانه به جامعیت سیاست جنایی تعبیر می‌شود. باید جامعه در بررسی و شناسایی مسیرهای کنش‌های مجرمانه دقت کافی داشته باشد و با طراحی تمامی پاسخ‌های متناسب و مفید، به طور جامع، رویارویی مؤثر با پدیده مجرمانه از خود نشان دهد. سیاست جنایی امروزی نسبت به رفتارهای مختلفی که می‌خواهد علیه آنها واکنش نشان دهد، به جست‌وجوی یک راهبرد متنوع (یا طبقه‌بندی‌شده) پرداخته است [۲۲]. بر این اساس، در مرحله جرم‌نگاری باید همه رفتارهای مجرمانه قابل ارتکاب نسبت به موضوع مورد حمایت جزایی، شناسایی و پیش‌بینی شود و قانون‌گذاری و قانون‌نگاری به گونه‌ای صورت پذیرد که راه‌های گریز از قانون و اجرای عدالت برای بزهکاران مسدود باشد و همچنین، در مرحله کیفرگذاری و تعیین ضمانت اجرا نیز از هیچ‌یک از اقدامات و تدابیر لازم و مؤثر غفلت نشود، به گونه‌ای که بدون یکسونگری، تمامی پاسخ‌های کیفری و غیر کیفری در اختیار مراجع باصلاحیت تصمیم‌گیری و اجرایی قرار گیرد تا جامعیت سیاست جنایی، امکان اعمال مؤثرترین و سودمندترین پاسخ‌ها در برابر جرایم را برای جامعه به ارمغان آورد. بدون تردید به منظور تحقق جامعیت سیاست جنایی، رصد کردن همه زمینه‌ها و عوامل تکوین پدیده مجرمانه و تعبیه تمامی تمهیدات و تدابیر و اقدامات پیشگیرانه و سزاگرایانه اهمیت زیادی دارد. در حقیقت، قدرت عمومی وظیفه دارد با برگزیدن شیوه‌های متناسب ریشه‌کنی فعالیت‌های بزهکارانه، به مبارزه‌ای قاطع علیه بزهکاری مبادرت کند، زیرا روش‌های سرکوب‌کننده به‌تنهایی ممکن نیست این مبارزه را پیروزمندانه به پایان برساند و باید این روش‌ها با سایر تدابیر همراه شود [۲۵].

یافته‌ها

هر اقدامی که در زمینه مبارزه با بزهکاری باشد و جبران خسارت‌های ناشی از آن را در پی داشته باشد و با قدرت حاکمیت همراه باشد، پیشگیری کیفری محسوب می‌شود. در پیشگیری کیفری که با تکیه بر اتخاذ مجازات برای عاملان آن استوار است، سعی بر آن است تا افراد با حسابگری خود را برای اقدامات علیه محیط زیست و آلوده کردن آب‌های سطحی و غیر سطحی با تدابیر شدید قانونی همراه باشند. پیشگیری غیر کیفری یعنی شیوه‌های غیر قهرآمیز که دولت برای مهار بزهکاری از طریق حذف یا محدود کردن عوامل جرم‌زا به کار می‌برد. از بهترین و آسان‌ترین راه‌های حمایت از محیط زیست آن است که مردم در این راه وارد شوند. تحریک انگیزه‌های مردمی برای رسیدن به این مقصود بسیار مفید و سودمند است، زیرا وقتی مردم آگاه شوند که استمرار حیات آنها بستگی به وجود سالم محیط زیست دارد، آن‌گاه انگیزه‌های قوی در آنها ایجاد خواهد شد، تا با همه امکانات و توان خویش در این راه قدم بردارند، زیرا توجه به فرهنگ‌سازی در بین افراد یک ملت می‌تواند در شرایط کنونی از تخریب محیط زیست جلوگیری کند [۱۲].

کارنامه سیاست جنایی ایران در حوزه زیست‌بوم دریایی، وجود و تثبیت انسجام را نشان نمی‌دهد و دلیل این ادعا، اموری است که با جلوه‌گیری مبین این مهم هستند. نبود دادگاه‌های تخصصی زیست‌محیطی، تشکیل نشدن پلیس زیست‌محیطی، تشکیل نشدن وزارتخانه محیط زیست و تفکیک نشدن دقیق وظایف سازمان‌های مختلف در ارتباط با زیست‌بوم دریایی به عنوان برخی از جلوه‌های یادشده درخور یادآوری هستند. بدیهی است ضعف سیاست جنایی از نظر مؤلفه انسجام، معلول عوامل گوناگونی است که به مهم‌ترین آنها پرداخته خواهد شد.

مورد درخور توجه در ساحت نظام حقوقی ایران این است که اجرای سیاست‌های زیست‌محیطی بدون طراحی ضمانت اجراهای مطلوب و کارا، محل تردید خواهد بود [۲۴]. بررسی مقرراتی که رسالت مبارزه با جرایم قابل ارتکاب در حوزه محیط زیست دریایی به آنها واگذار شده است، واقعیات، وسعت، عمق و تأثیر آنها را در این مبارزه روشن می‌سازند و با ژرف‌نگری، قدرت نظام حقوقی و به‌ویژه نظام عدالت کیفری از منظر سیاست جنایی با هدف محافظت از محیط زیست دریایی مملکت که حتی در

برخی مواقع، ابعادی جهانی پیدا می‌کند، مشخص خواهد شد [۲۳]. یادآوری می‌شود که در دنیای کنونی، بسیاری از جرایم مانند جرایم علیه محیط زیست توسط اشخاص حقوقی عظیم و صاحب قدرت و ثروت صورت می‌گیرد و به این دلیل، کارآمدی و تأثیرگذاری مقررات نظام حقوقی در مسیر مبارزه با جرایم ارتكابی بزهکاران قدرتمند یادشده حساسیت زیادی دارد. همین امر اهمیت تحلیل و تبیین این مهم را نمایان می‌سازد.

در بحث جامعیت، قدرت عمومی وظیفه دارد با برگزیدن شیوه‌های متناسب ریشه‌کنی فعالیت‌های بزهکارانه، به مبارزه‌ای قاطع علیه بزهکاری بپردازد، زیرا روش‌های سرکوبگر به تنهایی ممکن نیست این مبارزه را پیروزمندانه به پایان برسانند و باید این روش‌ها با سایر تدابیر همراه شوند [۲۵]. در یک نظام واقعی سیاست جنایی، یعنی یک نظام سنجیده، راهکارها بازتاب ترس یا دفاع غریزی یا علاقه ساده‌گرای ارباب خشن نخواهد بود. دفاع اجتماعی به منظور مطالعه چندبعدی و چندرشته‌ای پدیده مجرمانه، به کلیه علوم انسانی متوسل می‌شود [۲۲].

بحث و نتیجه‌گیری

تحولات روزافزون جهان طی تاریخ، موضوع محافظت بخش‌های طبیعی و غیر طبیعی دنیا را از حیطة قدرت فقط یک نهاد، راهبرد یا راهکار خارج کرده و مداخله اندیشه‌ها و ابزارهای متعدد و مختلف و تعامل و هم‌افزایی منسجم و هوشمندانه را ضروری ساخته است. یکی از مقوله‌های مهمی که به محافظت و مراقبت چندوجهی نیاز دارد، محیط زیست دریایی است. محیط زیست دریایی به‌ذاته ارزشمند است و همین ارزش ذاتی، حمایت و حراست از آن را توجیه می‌کند. می‌توان با تبیین و تحلیل سیاست جنایی بر اساس سنجه‌های مربوطه، میزان امنیت و مصونیت محیط زیست دریایی ایران را در برابر ارتكاب بزهکاری درک کرد. معیارهایی که از زاویه آنها سیاست جنایی سنجیده می‌شود، عبارت‌اند از: کارآمدی، انسجام و جامعیت. بررسی‌ها در ارتباط با محیط زیست دریایی این امور را مبرهن می‌سازد که نخست پراکندگی قوانین به شکلی لجام‌گسیخته وجود دارد و عدم یکپارچگی و وجود قانون خاص لازم‌الاجرا، برخورد لازم با بزهکاری در این حوزه را دشوار ساخته است. علاوه بر این، بیشتر قوانین، مربوط به چند دهه پیش بوده

مطلوبی دارد، ولی در حوزه پاسخ‌دهی، قابل دفاع نیست. مراجعه به متون تقنینی این مهم را مبرهن می‌سازد که تقریباً از ابتدا تا انتهای آنها در انحصار مجازات‌های سنتی و به طور مشخص، حبس و جزای نقدی است. سیاست جنایی ایران در ارتباط با جرایم علیه زیست‌بوم دریایی با پاسخ‌های جامعه‌مدار بیگانه است و سیاست‌های تنبیهی و تشویقی جدیدی همچون اقدامات مخدوش‌کننده محبوبیت یا مشروعیت آلوده‌کننده محیط زیست یا معافیت مالیاتی برای اشخاص پرهیزکننده از آلوده‌سازی محیط زیست را در دستور کار خود ندارد. بنابراین، سیاست جنایی در ایستگاه پاسخ‌های کیفری سنتی متوقف شده است و طرحی نو برای به‌کارگیری سایر پاسخ‌های کیفری یا حقوقی غیرکیفری یا غیرحقوقی بنیان نگذاشته است، بنابراین از این نظر سیاست جنایی ایران جامعیت ندارد. سیاست جنایی ایران در ارتباط با محیط زیست دریایی از نظر تدابیر پیشگیرانه اجتماعی در موقعیت مطلوبی قرار ندارد. ضعف و کمبود آموزش‌های زیست‌محیطی در جامعه، معضلات اقتصادی، سطح پایین رفاه اجتماعی، بیکاری، فقر، تورم لجام‌گسیخته و... سبب شده است که ارزش ذاتی محیط زیست دریایی در باور عموم جامعه رسوخ نیافته و نهادینه نشده است و جامعه تکلیفی مبنی بر مراقبت کامل از این زیست‌بوم برای خود قائل نباشد. همچنین، مشکلات اقتصادی و مالی سبب می‌شود که هجوم به دریا و صید بی‌رویه به طور روزافزون در حال انجام باشد و از طرفی، عده‌ای نیز با استفاده از منابع عظیم ثروت، هرچه بیشتر در راه تصاحب سواحل و احداث املاک در چنگ‌اندازی بر منابع دریایی می‌تازند.

منابع

- [1]. H. S. Schiffman, "International Law and the Protection of the Marine Environment," *Int. Sustain. Dev. Law-Volume I*, p. 306, 2010. [Persian]
- [2]. M. Eslami, "History of piracy and legal restrictions," *Port and Sea*, vol. 27, no. 192, 2012. [Persian]
- [3]. E. Oveisi, "Investigating the causes of pollution of marine resources in different parts of the world and its causes from the perspective of the environment," *Sixth Conference on Marine Science and Technology. Atmospheric and Oceanic Science Center, Tehran, 2005*. [Persian]

است و با مقتضات روزگار کنونی زیست‌بوم دریایی مطابقت چندانی ندارد. اشکالات مربوط به آیین رسیدگی که از مرحله کشف جرم تا مرحله اجرای حکم را در بر می‌گیرد نیز باید به موارد پیشین افزوده شود. همچنین، رسیدگی قضایی به جرایم ارتكابی علیه محیط زیست دریایی نیز با تیزبینی و اقتضاهای زیست‌بوم دریایی هم‌زمان نیست، زیرا نظام دادرسی ایران، محاکم تخصصی به منظور رسیدگی دقیق به دعاوی زیست‌محیطی ندارد و مقامات قضایی به علت تفرق قوانین و مقررات زیست‌محیطی و نیز عدم آموزش و تخصص کافی در حوزه محیط زیست دریایی امکان رسیدگی بایسته به دعاوی یادشده را ندارند. بنابراین، تلفیق همه این موارد سبب می‌شود که سیاست کیفری ایران به عنوان بخشی از سیاست جنایی در مسیر مقابله با جرایم علیه محیط زیست دریایی، کارآمدی مورد انتظار را نداشته باشد و به رغم صرف هزینه و به‌کارگیری نیروی انسانی فراوان، در مقابله با جرایم یادشده توفیق چندانی به دست نیاورد. سیاست جنایی ایران در برابر جرایم علیه محیط زیست دریایی از نظر سنجۀ انسجام نیز با چالش‌های زیادی دست‌به‌گریبان است. سیاست جنایی ایران در ابعاد تقنینی، قضایی، اجرایی و مشارکتی انسجام و هم‌راستایی لازم را ندارد و حتی در مواردی به صورتی متعارض عمل می‌کند. از یک طرف، قانون‌گذار در متون تقنینی بر موضوعات مهمی مانند اهتمام به امر آموزش زیست‌محیطی در سطح جامعه، برخورد قاطع جزایی با مجرمان در عرصۀ زیست‌بوم دریایی و حرکت در مسیر شکوفایی و توسعه پایدار کشور پای می‌فشارد، ولی کیفیت عملکرد در قلمروی قضایی و اجرایی، تحقق فرامین تقنینی را منعکس نمی‌سازد. همچنین، نداشتن قدرت و توان لازم از سوی نهادهای مسئول محافظت از محیط زیست دریایی در برابر سازمان‌هایی که بدون اعتنا به شرایط زیست‌محیطی یادشده، تباهی و آلودگی‌های بسیاری را بر محیط زیست دریایی تحمیل می‌کنند از معضلات و موانع بسیار مهم برای انسجام و همگرایی به منظور محافظت از محیط زیست دریایی و شکل‌گیری عنصر انسجام در این عرصه به شمار می‌رود. سیاست جنایی باید علاوه بر کارآمدی و انسجام از ویژگی جامعیت نیز بهره‌مند باشد تا سیاستی کامل محسوب شود. سیاست جنایی ایران در قبال جرایم علیه محیط زیست دریایی در خصوص جرم‌انگاری، وضعیت تقریباً

- [4]. M. Mousavi and S. Pourebrahim, "Water quality assessment based on biological monitoring of the Karaj River (Alborz Province) using benthic macroinvertebrates," *J. Anim. Environ.*, vol. 11, no. 3, pp. 335–344, 2019. [Persian]
- [5]. A. Khaleghi and H. Rashnavadi, "The Iran Criminal Legislative Policy for the Preservation of Water Resources with Regard to the International Instruments," *Crim. Law*, vol. 1, no. 3. [Persian]
- [6]. C. J. Vörösmarty et al., "Global threats to human water security and river biodiversity," *Nature*, vol. 467, no. 7315, p. 555, 2010.
- [7]. H. Bahremand and S. Rostami, "Analysis of the Effectiveness of Iran's Penal Policy in Relation to Water Related Offences," *J. Res. Energy Law Stud.*, vol. 2, no. 2, 2017. [Persian]
- [8]. H. Lotfi and H. Baghae, "Persian Gulf environment and its protection," *Compr. portal Humanit.*, no. 1, 2010. [Persian]
- [9]. H. Akbarpour and M. Akbarpour, "Investigation of environmental crimes with emphasis on the Makran Sea." National Conference on Makran Coastal Development and Maritime Authority of the Islamic Republic of Iran, 2013. [Persian]
- [10]. Z. Khodadad, "Review of international regulations in the field of prevention of marine environmental pollution," The 1st National Conference on Environment, Energy and Biodefense. Mehr Alvand, Tehran, 2013. [Persian]
- [11]. S. Sadounzadeh and J. Dehdari, "Legal approach to maritime crime," 17th Mar. Ind. Conf., 2006. [Persian]
- [12]. T. Yousefi and S. Sadeghi, "Investigation of crimes against the environment in the light of Iranian criminal law," The first national conference on the protection and rehabilitation of wetlands and lakes with emphasis on Zarivar Marivan Lake. Islamic Azad University, Sanandaj Branch, Marivan, 2015. [Persian]
- [13]. A. Azizi, "Investigation of the international legal system for the protection of the marine environment based on the Caspian Sea in the context of pollution," *Compr. portal Humanit. Yar*, vol. 2, no. 8, pp. 93–108, 2009. [Persian]
- [14]. G. A. Banan, "Environment, Human and Prevention of Pollution," *Tehran Natl. Assoc. Conserv. Nat. Resour. Hum. Resour.*, vol. 2, 1972. [Persian]
- [15]. M. J. Janeidi, "Mineral Industries and Environment Pollution," *Tehran Ind. Dev. Renov. Organ.*, 1973. [Persian]
- [16]. F. Douvère, "The importance of marine spatial planning in advancing ecosystem-based sea use management," *Mar. policy*, vol. 32, no. 5, pp. 762–771, 2008.
- [17]. A. Kollmuss and J. Agyeman, "Mind the gap: why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior?," *Environ. Educ. Res.*, vol. 8, no. 3, pp. 239–260, 2002.
- [18]. E. D. Papastavridis, "Crimes at Sea: A Law of the Sea Perspective," in *The Centre for Studies and Research in International Law and International Relations*, E. D. Papastavridis, Ed. Brill, 1982.
- [19]. L. Feldt, P. Roell, and R. D. Thiele, "Maritime security—Perspectives for a comprehensive approach," *ISPSW Strateg. Ser. Focus Def. Int. Secur.*, vol. 2, 2013.
- [20]. A. Nafian, "A critical review of the legislative criminal policy of corruption," *Electron. J. Leg. Res. Qanun Yar*, vol. 2019, no. 2. [Persian]
- [21]. L. Kriatian and M. Ashouri, *An Introduction to Criminal Policy*. 2003. [Persian]
- [22]. A. Mark, M. Ashouri, and A. Najafi, *Social Defense*, Ganje Dane. Ganje Danesh, 2012. [Persian] [Persian]
- [23]. A. Zeinali and H. Bahrami, *Sociology of Punishment*. Khorsandi, 1396. [Persian]
- [24]. M. Abdollahi and M. Rezvani, "Iran's legal system and the issue of environmental policy," *Compr. portal Humanit.*, no. 64, 2012. [Persian]
- [25]. M. Ardebili, *General Criminal Law (Vol. 1)*, Mizan. Mizan, 2014. [Persian]